

Rondkijken in 's-Hertogenbosch

anno 1999

Over het onherroepelijke in de verandering

Prof. ir. Hendr. M. Goudappel

Na een ruim dertigjarige periode van nauwe verbondenheid met 's-Hertogenbosch, in de vorm van adviserende taken, twaalf jaren inwonerschap en afsluitend een zestal jaren als voorzitter van de gemeentelijke Monumentencommissie, was ik enkele jaren niet in de Hertogstad geweest, behalve misschien om mij naar de autoslaaptrein te spoeden of mij in een stop-over even van enkele Bossche Bollen van Jan de Groot te voorzien.

De uitnodiging van de redactie om nu, vanuit enige afstand, een blik terug en een blik vooruit te geven was aanleiding tot een aandachtige wandeling, die een gedenkwaardig karakter kreeg; de op zichzelf toch nog vrij korte periode van afwezigheid (het zij mij vergeven...!) was al voldoende om een schokje van onherkenbaarheid op te roepen.

Wie regelmatig 'naar de stad' gaat, waarmee meestal de vertrouwde oude kern wordt bedoeld, merkt over het algemeen niet zoveel van de voortdurende verandering waaraan de stad onderhevig is. Alles verloopt redelijk geleidelijk en men raakt min of meer gewend aan hetgeen er verdwijnt en verschijnt. Er is een denkproces nodig om zich, vooral vanuit de herinnering, een voorstelling te maken wat er in de loop van de tijd allemaal veranderd is.

Anders vergaat het degene die enige tijd niet 'in de stad' was en dan ineens geconfronteerd wordt met het vele wat anders is geworden. Zo stapte ik welgemoed uit de trein, die mij van Deventer naar 's-Hertogenbosch had gebracht.

Maar..., het vertrouwde station was er niet meer. Op en rond het plein ervoor is een druk gedoe in een niet meer zo goed herkenbare ruimte ontstaan, onmiskenbaar met metropolitane trekjes.

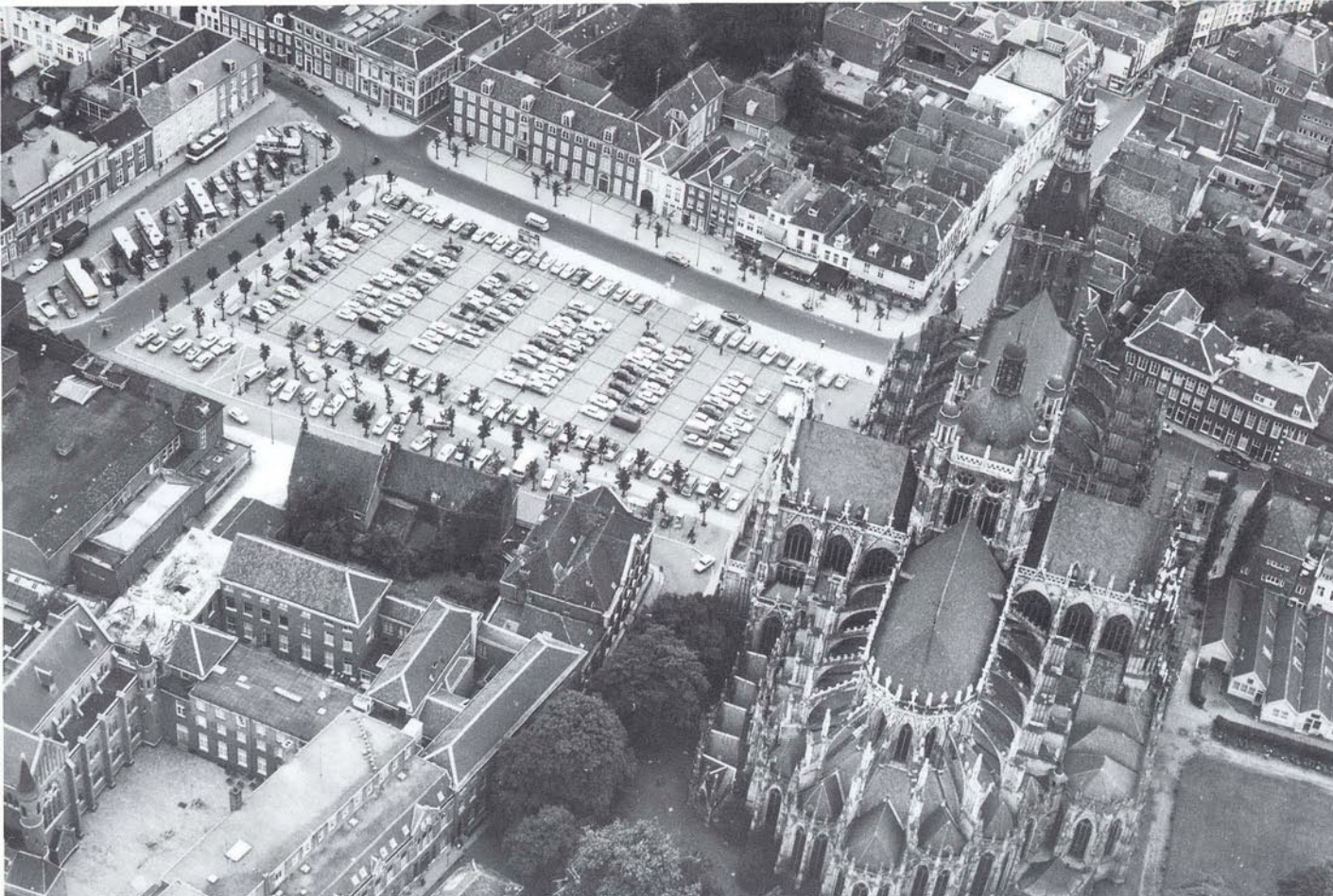
De Stationsweg heeft weer wat van de allure gekregen die we kenden van oude foto's, toen deze als kersverse nieuwe verbinding was aangelegd door het destijds pas opgehoogde gebied van 'het Zand'.

Een stukje verder is er ineens al die nieuwe vloerbedekking in bijna de gehele historische kern!

De nieuwe lopers liggen hier en daar behoorlijk scheef en verwijzen naar niet bestaande richtingen. En..., waar zijn de nog niet zo lang geleden zorgvuldig in kloostermoppen opgetrokken 'resten' van de Leuvense Poort in het begin van de Hinthamerstraat gebleven? Ze maakten deel uit van de vorige zorgvuldig tot stand gebrachte vloerbedekking. Zou het Puthuis op de Markt er nog wel staan, want dat was ook in die tijd gereconstrueerd...? Ja!, het staat er nog wel, maar hoe lang nog, naar ik even later hoorde.

Ik loop over al die nieuwe bestrating, een orgie van natuursteen, die aan zuidelijker streken doet denken. Dat klopt trouwens, want het is een architecte uit Barcelona die hieraan debet blijkt te zijn. Misschien is het allemaal wel bedoeld als een late wraak op Frederik Hendrik, die Den Bosch afsneed van zijn goede Spaanse relaties. Zou die kostbare bestrating misschien nog gefinancierd zijn uit een onvermoed restje van de Spaanse Zilvervloot, die immers ook het beleg in 1629 mogelijk had gemaakt? Je vraagt je wat af in zo'n stad, tenminste als je wat van zijn geschiedenis weet.

Ik wandel verder; waar is het 'nieuwe' politiebureau gebleven? Ook alweer gesloopt, voor een ander prestigieus project dat kennelijk in het kader van de Spaanse beïnvloeding 'Arena' is gedoopt, maar niet, zoals in Amsterdam, bedoeld lijkt om de voetbalfurie in te dammen. Mijn eerste indruk is dat de aannemer nog vergat

Luchtfoto Sint-Jan en omgeving, 1966
(Foto: BAM, nr. 3864)

om de bouwsteiger weg te halen, maar bij nadere informatie blijkt dat dit de overgedimensioneerde overkapping van het verdiepte winkelplein is. Wat jammer dat ik die interessante geveltjes nu niet kan zien.

Op andere plaatsen in het centrum zijn inmiddels oude vertrouwde winkels, waarvan sommige een soort eeuwigdwaarde leken te hebben in Den Bosch, verdwenen. De ambiance is ook hier, zoals overigens in nagenoeg alle steden van nu, nog verder opgeschoven in de richting van de grotere massaconsumptiviteit, de 'formulezaken' met hun aandacht trekkende huisstijl, hun vlugge 'acties' en hun voorgegeven goedkoperigheid.... Kortom, de vluchtigheid die we in onze 'één-pot-nat cultuur' aantreffen en die geen bindingen meer vertoont met de eigen karakteristieken van, in ons geval, de stad 's-Hertogenbosch.

U moet, lieve lezer, de schokken die dit alles mij opleverde natuurlijk niet al te zwaar opnemen. Voor mij was een extra dimensie dat ik van een aantal van die veranderingen in daaraan voorafgaande jaren, enigermate betrokken bij de planvorming, al weet had. Maar nu was het er ineens allemaal en dat zet je aan het denken over de veranderende stad in het algemeen en over de veranderingen in Den Bosch in het bijzonder.

Ik moet zeggen dat ik mij soms ook wel weer bevestigd

voelde in enkele van mijn eerder uitgesproken meningen. Zo deed het me 'goed' om te constateren dat de in de vroege jaren tachtig door de lobby van de Bond van Nederlandse Architecten aan de stad opgedrongen zogenoemde eigentijdse invullingen van een aantal gaten in de binnenstadsbebouwing (zoals bij de Louwse Poort en op de hoek Vughterstraat / Sint Jorisstraat), er inderdaad niet meer uitzien. Uitgebluste vormloosheid in technostijl met een detaillering en materiaalgebruik die onkunde met goedkoopte verbinden. Kortom: shabby en niet meer met een verfje te redden. Maar misschien komen ze binnenkort nog wel op een monumentenlijst, want smaken blijven verschillen!

De stad als organisme?

Stadskundigen willen in verlichte momenten (en... die hebben ze!) het stedelijke complex wel eens vergelijken met een organisme; de stad als een levend wezen, zoals de Gaia-hypothese dat zelfs stelt voor onze 'Moeder-Aarde' als geheel; maar Plato wist dat overigens ook al heel goed.

Er valt voor die zienswijze veel te zeggen en het is in ieder geval een flinke stap verder dan de benepen opvatting dat de stad niet meer is dan een samenstel van dode materie, infrastructuur, waar je op navenante wijze mee kunt omgaan. Het organische, de levenskwaliteit, daaren-

tegen betekent: stelselmatige verandering, groei, inspelen op omstandigheden. De gedachten daarover worden gevoed vanuit de waarnemingen in en van de natuur. We spreken niet voor niets bijna achteloos over het hart van de stad, de verkeersaders en over de longen als we de parken bedoelen. Zelfs bepaalde wetmatigheden uit die natuur worden dan met de stadsbeschouwing in verband gebracht: groei, bloei, verval, e.d. Maar, doen we daarmee wel recht aan het wezenlijke van de stad en van de urbaniteit? Mijns inziens niet en wel om twee redenen! Allereerst omdat organiteit gekenmerkt wordt door een opbouw uit streng gespecialiseerde onderdelen, de organen, die in zichzelf altijd hetzelfde zijn. Ze ontstaan weliswaar door groei, maar dan zijn ze verder onveranderlijk; ook als er eventueel sprake is van een celvernieuwing. De natuur biedt ons inderdaad een beeld van veranderingsprocessen, maar die vinden plaats in wetmatige stadia, die telkens weer gelijk verlopen. Iedere jaarcyclus levert telkens 'dezelfde' hyacinten en bosbessen op. Voor de verschijning van de jonge lammetjes of de nieuwe generatie bijen kun je je hand in het vuur steken. Voor de natuur kunnen we de zo bekende 'Evolutie' eigenlijk als afgelopen beschouwen; dat programma is af. Voor de cultuur echter, staan we nog wat onwennig aan het begin.

Dat is dan ook de tweede reden, waarom we het fenomeen stad geen recht doen, als we het alleen als een natuurlijk-organisch wezen bekijken. De natuur kent

geen steden; de stad is verbonden met de mens en het mens-zijn; een cultuurfenomeen. De stad geeft vanuit de oergeschiedenis al uitdrukking aan specifiek menselijke strevingen: socialisatie, gemeenschapsvorming, samenwerking, die eigenlijk allemaal als ware het met de rug naar de natuur tot stand worden gebracht. Stadsvorming heeft het de mens mogelijk gemaakt om zich, althans voor een deel, los te maken van de natuurlijke staat en zijn eigen bewustzijns-evolutie door te maken.

De oorzaak en de aanleiding voor dat losmakingsproces is die andere evolutie: de ontwikkeling van wat we, zo nauwkeurig mogelijk, het **mentale** bewustzijn moeten noemen. Verschillende vormen van bewustzijn kunnen zowel aan de natuur als zelfs aan de materie worden toegeschreven, maar het mentale bewustzijn is specifiek menselijk; het latijnse begrip 'mens' verwijst zelfs specifiek naar die geest-, c.q. bewustzijnsvermogens! De mens wordt weliswaar voor een belangrijk deel gevormd door en vanuit de 'natuur'; maar voor een ander deel vanuit zijn mentaal bewustzijn. In welke verhouding dat het geval is zullen we hier maar niet aan de orde stellen.

Het kan nu heel verhelderend zijn om de stad, als afgeleide van het mens-zijn, ook eens te bezien vanuit dat gezichtspunt. Ook de stad waarin wij rondlopen, die we voor het eerst zien of juist kennen als onze broekzak, heeft onmiskenbaar natuur-aspecten, maar geeft in nog sterkere mate uitdrukking van die mentaal-bewuste component. De bron van het westers wereldbeeld, de Bijbel, is in-

De Stationsweg in 1902
(Foto: Stadsarchief, HTA, stamboeknr. 9933)

Een winnaar van de 'Architectuurwedstrijd' Betonbouw 1983: Nieuwbouw aan de ingang van de Louwse Poort - Hinthamerstraat
(Foto Albert Schreurs, Stadsarchief)

gespannen tussen de volmaakte natuurstaat van het Paradijs in Genesis en de uiteindelijke cultuurstaat van het Hemels Jeruzalem, (de Stad Gods!) uit de Apocalyps. De steden van nu vormen de vele tussenstadia op die ontwikkelingsweg.

Zo'n zienswijze kan nieuwe inzichten oproepen, maar verwijst evenzeer naar de grote verantwoordelijkheid die we hebben voor de harmonische ontwikkeling van de stad.

Laten we dat nog wat uitwerken, en daartoe even op een muurrest of een bankje gaan zitten.

De stad als manifestatie van het onherroepelijke

Uitingen van het menselijk bewustzijn, alles wat we cultuur noemen, worden gekenmerkt door een zekere vorm van onomkeerbaarheid en onherroepelijkheid. De stad, als een samenklontering van mentale bewustzijnsprocessen is gevormd uit opeenvolgende bouwdaden van vele generaties. Van het zeer vele wat er mogelijk was, zien we nu alleen wat er daadwerkelijk gerealiseerd is. Van alle Sint-Jannen die er mogelijk waren geweest, van het type Utrechtse Dom tot kathedraal van Chartres of zelfs de Haya Sophia, is er alleen die ene Sint-Jan ontstaan die we kennen. Niet ineens, maar 'in de loop van de tijd'; ook al weten we dat de bouwheren uit 's-Hertogenbosch zich op zijn minst sterk hebben laten inspireren door de kathedraal van Amiens en daarvan zelfs de ontwerptekeningen zouden hebben geleend.

Ooit komt echter voor ieder cultuurproduct de tijd dat het door opzet, nalatigheid en verval of 'toeval' (bombarment, aardbeving) weer verdwijnt. Soms ontstaat de behoefte het object te verbouwen of na verwoesting te reconstrueren. In beide gevallen kan nooit het authentieke worden teruggewonnen, hoe mooi de reconstructie misschien ook is. Bij de totale herbouw van de kathedraal van Reims na de Eerste Wereldoorlog ging men zelfs zover het geheel nu eens 'echt' middeleeuws te maken en alle 'onvolkomenheden' van de vroegere bouwmeesters alsnog te corrigeren.... Iets dergelijks heeft zich in de vorige eeuw voorgedaan met de Keulse Dom die nog nooit was afgebouwd. Trouwens, onze Sint-Jan is de neogotische ingreep uit de vorige eeuw eigenlijk ook nooit meer te boven gekomen!

De stad als 'Verhaal' in Ruimte en Tijd

Vanouds wordt onderkend dat de meest specifieke fenomenen die het aardse bestaan dragen zijn: Ruimte en Tijd. Alles heeft zijn plaats en heeft of kent zijn tijd; iets gebeurt altijd 'ergens' en op een bepaald 'moment'. Voor de zo nodige oriëntatie wil ieder mens weten wáár hij is en hoe laat het is. Dat geeft basiszekerheid en vertrouwdeheid. Zowel in gruwelverhalen als in, helaas, nog altijd optredende mishandelingen van medemensen wordt het ontnemen van plaats en tijd, zoals door opsluiting in donkere krochten, als kwelling gehanteerd. Ook zwerven kan heerlijk zijn, zolang je maar weet of vertrouwen kan dat je ergens uitkomt en wanneer, bijvoorbeeld 'vóór 't donker'.

De stedelijke ruimte is bij uitstek een omgeving die deze oriëntatie in ruimte en tijd mogelijk moet maken. Dit temeer omdat het verblijven in een stad ons van de meer natuurlijke informatiebronnen over plaats en tijd, zoals zonnestand en seizoenverloop, afsluit. Vanaf Babylonische tijden wordt met de bouw van zo hoog mogelijke (kerk-)torens (het: 'waar?'), met daarop een klok (het: wanneer?) gepoogd om dit gemis in te vullen. Van zulke torens is nooit gezegd dat ze niet passen bij de menselijke schaal; integendeel, ze worden maatbepalend voor ieder dorp of stadsdeel geacht!

Maar de eerste de beste hoogbouw van andere aard, zoals voor bewoning of als kantoor, zal met name in historische stadsdelen als een grove inbreuk op de ruimteverhoudingen worden ervaren.

Zo is het oude hart van 's-Hertogenbosch in 1962 op het nippertje ontsnapt aan zo'n ruimtelijke ramp, toen de 'toren' van het nieuwe provinciehuis, die nu op veilige afstand aan de buitenrand van de stad staat, gedacht was in de omgeving van de Waterstraat, waar immers het provinciaal bestuur vanouds gevestigd was.

Maar, met de Tijd is er nog meer aan de hand dan dat we hem op de torenklok kunnen 'zien'.

De stedelijke ruimte waarin wij rondlopen heeft zich ont-

wikkeld 'in de (loop van de) tijd' en moet dat ook kunnen laten zien. De stad moet ons zijn 'VERHAAL', dat van zijn geschiedenis, kunnen vertellen en wel zo authentiek mogelijk. De historische stad is geladen met dit Verhaal (dat we nu verder met een hoofdletter zullen schrijven) en het is van het grootste belang dat dit in stand wordt gehouden. Burgers, ontwerpers en bestuurders hebben de plicht en de verantwoording om de continuïteit en de authenticiteit van het Verhaal te behoeden. Maar ook om hun allernieuwste bijdrage daaraan toe te voegen, op zo'n wijze dat het Verhaal blijft lopen! Dit is geen pleidooi voor het laten verstarren van al het oude, maar wel om de karakteristieke elementen van de stadsontwikkeling blijvend te laten spreken, eventueel in gemetamorfoseerde vorm. Steden waarvan het oude hart robuust is weggeslagen, hetzij door oorlogshandelingen, dan wel door al te drastische saneringsoperaties, zijn beroofd van hun 'Verhaal'. Het duurt heel lang, van tientallen jaren tot meer dan een eeuw, voordat men als het ware de draad van het Verhaal weer kan oppakken. Zelfs als door een identieke herbouw gepoogd wordt om zoveel mogelijk reminiscenties aan het verleden op te roepen, valt men na enige tijd toch vaak door de mand, omdat de reconstructie al snel te gedateerd blijkt te zijn en daarmee zijn onoprechtheid verradert. Een boeiende illustratie hiervan is de in Den Bosch al decennia lange worsteling om in het gebied van het vroegere Tolbrugkwartier niet alleen aansluiting te vinden aan het Verhaal van dit historische stadsdeel, maar ook om weer een overtuigend stukje eigen Verhaal van dat stadsdeel tot stand te brengen. Noch het groot-schalige ziekenhuiscomplex uit de jaren zestig, waarvan een komende transformatie en herbestemming zich al weer aftekent, noch het recente Arena-project zijn ingre-

diënten om de voortzetting van het Verhaal in dit gebied te garanderen. Hoewel het allemaal wel een 'verhaal apart' is.....

Het is van groot belang om de burger en de bezoeker op vele manieren voorlichtend in contact te brengen met dit unieke Verhaal van de stad. Kennismaking met en bezinning op (nog) bestaande elementen, onder meer door instructieve panelen of vitrines op vele plaatsen in de (binnen-)stad zijn hiertoe een effectief middel. Ook de markering van vroegere bouwelementen, zoals dat in de afgelopen periode op verschillende plaatsen in 's-Hertogenbosch is uitgevoerd (maar in enkele gevallen al weer gesloopt!) maakt het Verhaal zichtbaar, mits hierbij de toelichting niet ontbreekt.

Een actueel probleem is in dit verband ook de zinvolle herbestemming van gebouwen. In toenemende mate wordt gepoogd om erkende monumenten, die hun oorspronkelijke gebruikskarakteristiek verliezen een zodanige nieuwe functie te geven, dat althans de uiterlijke verschijningsvorm in het stadsbeeld behouden blijft. De ervaring leert dat dit niet zelden van korte duur is, dan wel dat er al snel weer een 'verbetering' nodig is. In verschillende gevallen rijst zelfs de vraag of na zo'n herbestemming, met de daarbij behorende ingrepen er nog wel sprake kan zijn van een monumentstatus in de zin van de wettelijke regeling. Deze ontwikkeling heeft, door de luxe van het ongebreideld (kunnen) restaureren van monumentwaardige objecten, bedreigende vormen aangenomen onder de dekmantel van een culturele betrokkenheid. Maar in zeer vele gevallen is de authenticiteit geweld aangedaan of zelfs geheel verloren gegaan.

Wat zou er bijvoorbeeld gebeurd zijn met de Sint-Pieter Achter de Tolbrug als deze in de jaren zeventig niet gesloopt was, nadat de functie als kerkgebouw was verval- len? Nog een 'Orangerie', restaurant of discotheek erbij, 'in nostalgische setting'? Een appartementencomplex, zoals we dat elders vaker zien gebeuren, omdat de financiële verhoudingen van dit ogenblik(!), ons in staat stellen om ons zoiets te permitteren? Zouden wij daar dan gelukkig mee zijn en echt het gevoel hebben dat er iets goeds tot stand was gebracht? Op zijn minst zijn het vragen om over na te denken. De goede stad Den Bosch zal tot dit nadenken opnieuw worden uitgenodigd als de zich nu aandienende herbestemming van de verschillende kloostercomplexen aan de orde komt.

Het gaat echter niet alleen om functieverlies; ook verlies aan karakteristiek kan ons parten spelen.

Stel dat 'ze' de Binnendieze in de jaren zestig toch gedempt hadden.... Dan waren we waarschijnlijk bezig om, voor een veelvoud van de nu uitgegeven restauratiekosten, grote delen ervan weer uit te graven, zoals we dat dezer dagen zien in steden als Breda, Dordrecht en Drachten, waar gedempte grachten, havens en kanalen weer worden gereconstrueerd, omdat met hun verdwijning een wezen-

Nieuwe bestrating van de Hinthamerstraat. De donkere stenen geven de contouren aan van de Leuvense Poort. (Foto Albert Schreurs, Stadsarchief)

De 'Arena' met de 'zwevende cirkel' vanaf het Burgemeester Loeffplein
(Foto Albert Schreurs, Stadsarchief)

lijke omgevingskarakteristiek (en: Verhaal!) verloren was gegaan. De oplettende lezer zal mij erop willen wijzen dat deze uitspraak in strijd lijkt met de eerdere constatering van de onherroepelijkheid! Maar het is, integendeel, een bevestiging daarvan. Want een weer opgegraven gracht of Dieze zou veel van de authenticiteit hebben verloren. Laten we daarom maar blij zijn dat we de echte oude Binnendieze nog hebben.

Attractiviteit

Maar, laten we weer eens wat verder wandelen! Wat zoeken we als mens eigenlijk in de stad? Aan de ene kant herkenning, vertrouwdheid en geborgenheid. Maar aan de andere kant ook afwisseling, prikkeling en spanning. Het gaat om een subtiel samenspel van tegenstellingen die een omgeving 'attractief' maken. Ook dit heeft alles te maken met het Verhaal. De cultuurhistoricus Lewis Mumford heeft eens gesteld dat het kenmerk van een echte stad is, dat de mensen zich er in alle levensperiodes mee verbonden kunnen voelen. Alleen een historisch gegroeide stad die voldoende authenticiteit en continuïteit uitstraalt, kan hieraan voldoen. Over de zogenaamde nieuwe wijken wordt vaak (vooral door de buitenstaanders) gemopperd over de monotonie, de saaiheid, de 'loszanderigheid'. Dit komt eigenlijk neer op het (nog) ontbreken van de zojuist genoemde attractiefactoren. Voor de bewoners van dergelijke wijken zelf begint er zich meestal binnen korte tijd al een stukje (eigen) verhaal te ontwikkelen en men begint zich er

thuis te voelen. Ze begrijpen de klacht van de buitenstaanders meestal niet zo goed.

De ontwerpers van die nieuwe wijken mikken, vaak onbewust, op het aantrekkelijk maken door middel van veel groen, als 'natuur'. De argumenten daarvoor, zoals gezondheid, licht, lucht en leven, zijn echter betrekkelijk; wat er eigenlijk geboden wordt is een stukje Verhaal, dat tijdelijk wordt ontleend aan de natuur, als een stukje vertrouwdheid. Na enkele tientallen jaren zien we pogingen om de als te 'open' ervaren wijk te verdichten, ten koste van het groen, om meer beslotenheid te verkrijgen. Het is om deze reden dat een historische binnenstad niet zoveel 'groen' meer nodig heeft; zij heeft genoeg aan haar eigen Verhaal. Een fraaie boom of een stuk zichtbare binnentuin is voldoende om een zinnige harmonie op te roepen. De vernieuwde bomenrij op de Bossche Stationsweg of de mooie beuk die (door ouderdom) moest verdwijnen van het Kerkplein behoren niet meer tot 'natuur', maar zijn waardevolle ruimtelijke objecten, die deel uitmaken van een spannende omgeving. Dat van het hout van de beuk ter plaatse een bank met inscriptie werd neergezet, is een goed voorbeeld van het zorgvuldig omgaan met het Verhaal van zo'n stukje stad. Nog boeiender is het Verhaal op en rond de Parade, want hier spelen de controversen over de bomen al heel lang. Met telkens andere bomen, dan wel helemaal geen bomen! Reeds in de achttiende eeuw verdween hier het Bossche Begijnhof, dat we overigens vlak onder het plaveisel nog steeds terug kunnen vinden, want het werd

zuinig gesloopt. Ongetwijfeld zal ooit een stukje van dat interessante 'bodemarchief' blootgelegd worden, om dit element in het verhaal van 's-Hertogenbosch voor ieder leesbaar te maken. De opvallende plek naast de Sint-Jan kon voor militaire doeleinden worden gebruikt, zoals de naam ons nog steeds vertelt. De Parade raakte later beplant met dichte bomenrijen, zoals de ouderen onder ons zich nog goed kunnen herinneren. Ook die bomen werkten niet als 'natuur', maar vormden een karakteristiek stedelijk element. In de vroege jaren zestig werden om verschillende belangrijk geachte redenen die bomen weer gerooid, om een kaal plein achter te laten, dat zich opmerkelijk goed leende voor het parkeren van zoveel mogelijk auto's. Er volgde een nieuwe aanplant, die echter ondergeschikt moest blijven aan de parkeercapaciteit. Die bomen zijn nog niet helemaal volwassen, maar het gerucht gaat dat ze dat, om wéér andere redenen, ook niet zullen worden. Maar, ook het kappen van bomen heeft onherroepelijkheidskarakter.

Versnelling van de omloop

Het is opmerkelijk hoe door een samengaan van 'tijd' en 'bewustzijn', de opvattingen en waarderungen over datgene wat 'de stad' uitmaakt, zo snel veranderen. Dit fenomeen schrijft ook in 's-Hertogenbosch zijn eigen geschiedenis, waarin het thema van de onherroepelijkheid soms heel schril doorklinkt! Maar het is wel inherent aan de ontwikkeling, zo men wil op weg naar het Nieuwe Jeruzalem.

Veel van het nieuwe in een cultuur (en daar behoort ook het 'omgaan met het oude' toe) blijkt maar betrekkelijk kort tot enthousiasme en waardering te leiden. Dit geldt in het bijzonder voor onze cultuurperiode, waarin de trend en de mode uitmunten door kortstondigheid. Er is weinig wat beklijven kan; vandaar dat we zulke afvalproblemen hebben. Dit is geen vorm van cultuurpessimisme, maar een als objectief bedoelde constatering! Vele eigentijdse, moderne bouwwerken worden vaak al binnen dezelfde generatie als minder interessant, waardevol of bruikbaar ervaren. Je kunt ze dus zonder probleem slopen. En zo zijn we het Bossche station uit 1952 (van architect Van Ravensteyn), het politiebureau aan de Tolbrugstraat (1958, architect Vegter), maar ook het Academie-gebouw aan het begin van de wijk De Pettelaar (1952, architect Pouderoyen) al weer kwijt geraakt. Ze zijn vervangen door nieuwere hoogstandjes, waarvan de levensduur nog in de schoot der goden verborgen is. Let wel!, ook vroeger gebeurde dat, zij het in een veel trager tijdsverloop. In zekere zin behoort dat bij de aspecten van de stad die wel een 'natuur'-karakter hebben: het ontstaan, bestaan en vergaan. De waardevolheid van vele restanten uit het verleden wordt, mede door die afbraak, voor een belangrijk deel bepaald door hun schaarste.

We dienen ons te realiseren dat veel van wat we aan monumenten (en dat woord betekent 'waardevolheid!') hebben in onze tijd eenzelfde lot van intensieve en snelle verandering beschoren is. Uiteraard kunnen we blij zijn dat de heersende welvaart ons in staat stelt om zoveel en zo vaak te restaureren. Maar er zijn ook schaduwkanten. Recente omzwervingen in verschillende landen van Midden- en Oost-Europa, die tot voor kort achter het IJzeren Gordijn lagen, hebben mij tot de misschien wat cynisch klinkende vergelijking gebracht, dat perioden van intensieve aandacht en restauratie waarschijnlijk meer schade doen aan de authenticiteit van monumenten, dan perioden met relatief geringe belangstelling of zelfs verwaarlozing!

Ter afsluiting

In tegenstelling tot de Natuur, die gekenmerkt wordt door de 'ewige Wiederkehr', de steeds herhaalde verschijning, zou je het cultuurfenomeen stad door 'eeuwige verdwijning' kunnen karakteriseren. Een verdwijning die het kenmerk van het onherroepelijke draagt. Maar we zagen dat dit een wezenstrek is van alle cultuur en daarmee van alle stedelijke ontwikkeling. We behoeven er niet door in een noodlotsstemming te geraken. Hoe intensiever de stedelijke activiteit, des te sneller verloopt zelfs dit proces van verschijnen en verdwijnen. Vandaar die snelle verandering in onze tijd die, om met Karl Mannheim te spreken, gekenmerkt wordt door een snel toenemende 'Dichtheid des Geschehens'; de gebeurtenissen rollen over elkaar heen. De tijd krimpt als het ware en de uitingen van de cultuur krijgen daardoor iets Expo-achtigs: tijdelijk, vluchtig en onbestendig. Hoe lang zal men tevreden zijn met de nieuwe vloerbedekking in de Bossche binnenstad?

Je wordt met dit alles sterker geconfronteerd, als je even weg bent geweest en dan weer eens een rondwandeling maakt in wat je een vertrouwde omgeving achtte. Een vertrouwdheid die in mijn geval kon worden opgebouwd uit een lange periode van verbondenheid met 's-Hertogenbosch, waarbij ik vier burgemeesters en minstens zeven wethouders mocht dienen, c.q. adviseren. Die zich, laat dat vooropstaan!, allen met kracht hebben ingezet voor de stad, met de wil om het beste te doen vanuit veelal levensbeschouwelijke inzichten. Maar ook hier ontdekten we, in de periode na de het midden van de jaren zestig, vrij snel wisselende beleidsinzichten en -wisselingen, ten goede en ten kwade. Ze maakten deel uit van de zojuist genoemde buitelingen van de tijd. Ook dat heeft zeker een geheel eigen toevoeging aan het Verhaal van de goede stede 's-Hertogenbosch opgeleverd. De tijd zal leren welke bijdragen hiermee aan het Verhaal van de toekomst zijn geleverd.